

The aim and tasks. The aim of the article is to analyze the contemporary type of moral consciousness and to define the role of the moral and ethical component as a factor guiding technological development in the interests of society from the standpoint of a socio-philosophical approach. **Research methods.** The theoretical and methodological foundation of the article is based on the main theoretical principles of the dialectical approach, the principles of the systemic approach, as well as the provisions and issues of the ethics of science and technology. **Research results.** In the modern world, moral consciousness emerges not as a static system of norms but as a dynamic structure that continuously expands and adapts to new challenges. From a socio-philosophical perspective, it is understood as a multidimensional system that integrates individual values (dignity, responsibility, compassion), collective norms (justice, equality, trust), and global standards (sustainable development, harmony, peace). **Discussion.** A socio-philosophical analysis of the moral and ethical aspects of human–technology interaction is grounded in several key principles. First, technology is understood as a “second nature” of humanity, an extension that reflects social values, goals, and limitations rather than remaining neutral. Second, moral consciousness functions as a social regulator, setting boundaries for the acceptable use of technology. Third, the rise of the information society introduces a qualitatively new context, where digitalization, artificial intelligence, and global communication networks generate new ethical dilemmas and challenges. **Conclusion.** The contemporary type of moral consciousness is formed as a multidimensional system that integrates knowledge, experience, creativity, and humanistic values. The ethical frameworks of technological progress ensure its orientation not only toward efficiency but also toward justice, dignity, and the integrity of human existence, allowing it to be considered within the context of a unified history of development, where the past, present, and future constitute a continuous chain of succession.

Keywords: moral consciousness, ethics of technology, information society, digitalization, artificial intelligence, responsibility, human dignity, sustainable development.

DOI: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.42.21038>

УДК 17:316.4(045)

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ ЕТИКИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Іван Скиба

Державний університет «Київський авіаційний інститут»
ivan.skyba@npp.kai.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-1555-8632>

Анотація. Присвячено аналізу антропологічного виміру проблем сучасного суспільства крізь призму етики відповідальності Г. Йонаса. Показано, що в умовах розвитку науки і техніки людська діяльність набуває опосередкованого, довготривалого й глобального характеру, а її наслідки виходять за межі безпосередньої ситуації вчинку та поширюються на природні системи, соціальні інституції і життя майбутніх поколінь. У зв'язку з цим класичні моральні моделі виявляються недостатніми для осмислення нових форм відповідальності. Проаналізовано антропологічні засади етики відповідальності Г. Йонаса, зокрема новий категоричний імператив, принцип збереження умов людського існування та евристику страху. Обґрунтовано, що проблеми сучасного суспільства постають не як ізольовані кризи окремих галузей, а як прояви суперечності між зростанням технічної сили людства та недостатністю моральних і інституційних механізмів контролю над її наслідками.

Ключові слова: етика відповідальності, технологічна цивілізація, антропологічний вимір, евристика страху, суспільство ризику.

Вступ

Проблема відповідальності належить до числа ключових тем сучасної практичної філософії, соціальної етики та філософської антропології. Її сучасне осмислення значною мірою пов'язане з усвідомленням того, що розвиток науки і техніки радикально трансформував масштаб і характер людської дії, а відтак і сам горизонт моральної оцінки. Якщо раніше людський вчинок переважно розглядався в межах безпосередньої ситуації взаємодії та відносно передбачуваних наслідків, то в сучасних умовах людська діяльність дедалі частіше набуває опосередкованого, довготривалого й глобального характеру. Її наслідки можуть виходити за межі безпосереднього досвіду суб'єкта дії, впливати на природні системи, соціальні інституції та умови існування майбутніх поколінь.

За таких умов постає питання про те, чи залишаються достатніми традиційні моральні уявлення для осмислення нової ситуації людської діяльності. Йдеться не лише про появу нових технологічних можливостей, а про зміну самого становища людини у світі, за якої її дія набуває значно ширшого історичного та цивілізаційного

виміру. Унаслідок цього проблема відповідальності виходить за межі індивідуальної моральної оцінки окремого вчинку і дедалі частіше постає як питання, пов'язане з довготривалими наслідками людської діяльності та межами її передбачуваності.

Саме тому проблема відповідальності потребує не лише нормативного, а й філософсько-антропологічного осмислення, оскільки вона пов'язана зі зміною самого характеру людської дії та її місця в сучасному світі. У цьому контексті особливої ваги набуває аналіз тих філософських підходів, які намагаються осмислити нові масштаби людської діяльності та їхні моральні наслідки.

Мета та завдання дослідження

Мета дослідження – проаналізувати трансформації розуміння людини як морального суб'єкта в умовах технологічної цивілізації крізь призму антропологічних засад етики відповідальності Г. Йонаса.

Методологія дослідження

Методологічну основу дослідження становить комплекс філософських підходів і методів, що дають змогу проаналізувати трансформацію розуміння людини як морального суб'єкта в умовах

технологічної цивілізації та з'ясувати евристичний потенціал етики відповідальності Г. Йонаса для осмислення проблем сучасного суспільства (Йонас, Бюлер, Єрмоленко). Визначальним для дослідження є принцип, згідно з яким проблеми сучасного суспільства розглядаються не як ізольовані кризові явища в окремих галузях, а як різні прояви трансформації людської дії, її меж, наслідків і форм відповідальності. Саме така перспектива дає змогу пов'язати аналіз соціальних суперечностей сучасності зі зміною самого становища людини у світі.

Насамперед використано герменевтичний метод, який забезпечує інтерпретацію основних положень філософії Г. Йонаса та реконструкцію логіки його аргументації щодо необхідності нової етики в умовах зростання масштабів і наслідків людської діяльності (Гадамер, Рікер). Філософсько-антропологічний підхід дає змогу розглянути зміну становища людини у світі, за якої її дія виходить за межі безпосередньої ситуації вчинку та набуває довготривалого, опосередкованого і глобального характеру (Шелер, Плеснер). Компаративний метод застосовано для зіставлення етики відповідальності з іншими підходами до моральної проблематики сучасності та уточнення її концептуальної специфіки, насамперед у зіставленні з дискурс-етикою (Апель, Бюлер). Важливу роль відіграє також системний підхід, який уможливує розгляд проблем сучасного суспільства у взаємозв'язку соціальних, технологічних, інституційних та екологічних процесів.

Найбільш послідовного концептуального оформлення проблема відповідальності в умовах зростання масштабів людської дії набула у філософії Г. Йонаса, де обґрунтовується необхідність нової етики для технологічної цивілізації та порушується питання про моральний статус майбутнього як предмета відповідальності (Йонас 2001).

У подальших дослідженнях ідеї Г. Йонаса розвивалися в кількох основних напрямках. По-перше, вони усвідомлювалися як спроба переосмислення самої природи етичної нормативності в умовах, коли наслідки людської діяльності виходять за межі безпосередньої ситуації дії та охоплюють довготривалу історичну перспективу (Бюлер 2014). По-друге, етика відповідальності розглядалася у співвідношенні з дискурс-етикою, проблемою універсального морального обґрунтування та ідеєю спільної відповідальності, зокрема у зв'язку з працями К.-О. Апеля та їх подальшими інтерпретаціями (Апель 2000; Бюлер 2014). По-третє, значний пласт досліджень пов'язаний із прикладним осмисленням відповідальності в ситуаціях технологічного ризику, соціальної кризи, втручання у природу та загострення екологічних і цивілізаційних викликів (Єрмоленко 2010; Габермас 2003).

В українському філософському дискурсі ця проблематика також набула розвитку у зв'язку з аналізом антропологічної вразливості людини, суперечностей техногенної культури, співвідношення конструктивних і деструктивних вимірів людської діяльності, а також моральних засад співбуття людини, суспільства і природи (Єрмоленко 2010; Бойченко 2013).

Результати дослідження

Етика відповідальності Г. Йонаса ґрунтується не просто на нормативному розширенні кола моральних обов'язків, а на зміні уявлення про саму людину, її становище у світі та межі її дії (Йонас 2001). Новизна йонасівського підходу полягає в тому, що проблема відповідальності в нього постає як наслідок радикальної трансформації людської могутності в умовах технологічної цивілізації. Якщо класична етика виходила з того, що наслідки людських вчинків мають переважно обмежений, безпосередній і співмірний людському досвідові характер, то за доби сучасної техніки сама структура дії змінюється: вона стає опосередкованою, масштабною, тривалою в часі й здатною впливати не лише на найближче соціальне оточення, а й на природні основи життя, на долю майбутніх поколінь і, зрештою, на саму можливість людського буття. Саме тому Г. Йонас вважає, що традиційна мораль виявляється недостатньою перед новими формами дії, а отже, потребує принципового переосмислення в горизонті технологічної цивілізації.

У цьому сенсі антропологічний зміст етики відповідальності полягає передусім у зміні образу людини. Людина вже не може мислитися лише як автономний індивід, що взаємодіє з іншими індивідами в межах безпосередньої моральної ситуації. У Г. Йонаса вона постає як істота, чия діяльність набула цивілізаційної сили й тому виходить за межі традиційних етичних моделей. Технологічно озброєна людина здатна втручатися в природні процеси, змінювати середовище власного існування, конструювати нові умови життя, але водночас і продукувати загрози, які раніше були немислимими. Звідси випливає один із центральних мотивів йонасівської філософії: збільшення людської сили не супроводжується автоматичним зростанням моральної зрілості, а тому технічна могутність без належного етичного самоконтролю стає джерелом небезпеки. Саме ця асиметрія між силою дії та здатністю передбачати її віддалені наслідки виявляє новий антропологічний стан людини – не лише творця, а й потенційного руйнівника умов власного існування.

Звідси й випливає необхідність нового категоричного імперативу, сформульованого Г. Йонасом (Йонас 2001). Його зміст полягає не в абстрактній універсалізації моральної норми, а в орієнтації дії на збереження можливості подальшого людського життя. У цій перспективі моральна відповідальність набуває принципово іншої часової структури: вона спрямована не лише на сучасника, а й на того, хто ще не народився; не лише на актуального співучасника моральної ситуації, а й на майбутнього носія права на існування. Саме тут антропологічна проблематика виходить на передній план, оскільки йдеться вже не просто про норми співжиття, а про захист самої ідеї людини, про збереження людяності як такої. У цьому контексті надзвичайно показовою є рецепція йонасівської формули «людство має бути», яка в подальших інтерпретаціях постає як засадничий принцип відповідальності за майбутнє та як етичне ядро нової цивілізаційної самосвідомості (Йонас 2001).

Отже, у філософії Г. Йонаса відповідальність постає не як другорядна чеснота і не як окремий моральний припис, а як фундаментальна форма ставлення людини до буття. Це означає, що антропологічний вимір сучасних суспільних проблем не зводиться до опису кризових явищ у політиці, економіці, екології чи науці. Йдеться про те, що в самій основі цих криз лежить зміна способу людської присутності у світі. Технологічна цивілізація радикально розширила межі людського втручання, однак водночас розірвала традиційну єдність між дією, досвідом і відповідальністю. Людина дедалі частіше має справу з наслідками, які не можна безпосередньо сприйняти чуттєво, неможливо повністю розрахувати, а інколи – й виправити. Саме тому в сучасній ситуації етика відповідальності стає способом філософського осмислення не лише того, що людина робить, а й того, ким вона стає внаслідок власної могутності.

Така зміна розуміння відповідальності пов'язана з глибшою трансформацією самого способу людської дії. У сучасній технологічній цивілізації людська діяльність виходить за межі безпосередньої ситуації вчинку і набуває принципово нових характеристик. По-перше, вона стає опосередкованою, оскільки реалізується через складні технічні системи, інституційні структури та науково-технологічні комплекси. По-друге, вона набуває глобального масштабу, адже її наслідки здатні впливати не лише на локальне соціальне середовище, а й на планетарні природні системи. По-третє, людська дія набуває довготривалого характеру, коли її результати можуть проявлятися через десятиліття або навіть століття після прийняття відповідних рішень.

Унаслідок цього відповідальність перестає бути лише реакцією на вже здійснений вчинок і постає як вимога передбачення віддалених наслідків людської діяльності. Саме така зміна її структури становить одну з ключових антропологічних новацій етики Г. Йонаса.

У цьому аспекті особливого значення набуває йонасівська критика модерної парадигми панування над природою. У подальших інтерпретаціях слушно підкреслюється, що Г. Йонас викриває ідеологічний характер тієї моделі прогресу, яка ототожнює людське вдосконалення з безмежним технічним розширенням влади над світом. Така модель спиралася на приховане припущення, ніби природа є лише зовнішнім матеріалом для людської активності, а майбутнє – нейтральним простором реалізації сьогоднішніх проєктів. Натомість у Г. Йонаса природа перестає бути лише об'єктом освоєння: вона постає як умова самого людського буття, а отже, як те, що належить до сфери моральної відповідальності. З цього погляду антропологічний поворот у етиці відповідальності парадоксально вимагає виходу за межі вузького антропоцентризму, оскільки людина може бути збережена лише за умови збереження того світу, в якому людяність взагалі можлива.

Саме тому етика відповідальності у Г. Йонаса є водночас і етикою межі. Вона виникає не з самовпевненості модерного суб'єкта, а з досвіду небезпеки, з усвідомлення того, що технічний прогрес сам по собі не гарантує ні гуманності, ні морального вдосконалення, ні навіть виживання. У цьому зв'язку центральне значення має концепт «евристики страху» (Jonas 1973; Йонас 2001). Йдеться не про паралізуючий афект і не про ірраціональну втечу від майбутнього, а про особливий спосіб морального пізнання (Йонас 2001), за якого передбачення можливого лиха дає змогу точніше побачити, що саме повинно бути збережене. Відомий йонасівський мотив про те, що лише передбачуване спотворення людини допомагає нам зрозуміти людину, яку треба зберегти, виявляє глибоку антропологічну інтуїцію його етики: норма не виводиться тут із формальної процедури, а прояснюється через негативний горизонт можливої втрати людського світу.

Евристика страху в такий спосіб виконує подвійну функцію.

По-перше, вона руйнує наївну віру в автоматичну благодетельність будь-якого технічного нововведення.

По-друге, вона вводить до морального мислення принцип пріоритету негативного прогнозу над позитивним. У ситуаціях, коли наслідки дії мають потенційно незворотний характер, саме обережність, а не беззастережна ставка на успіх, набуває статусу морально раціональної настанови. Така логіка особливо важлива для сучасного суспільства, де технологічні, біополітичні, воєнні, екологічні та економічні рішення дедалі частіше приймаються в умовах високої невизначеності й глобального масштабу можливих наслідків. Тому йонасівська етика не просто додає до класичної моралі новий набір застережень, а формує інший тип моральної свідомості – такої, що мислить у координатах незворотності, вразливості та цивілізаційного ризику.

Унаслідок цього змінюється й розуміння морального суб'єкта. У класичній етичній традиції суб'єктом моральності переважно була індивідуальна особа, здатна діяти відповідно до обов'язку, чесноти або раціональної норми. У Г. Йонаса цей суб'єкт не зникає, але виявляється недостатнім. Сучасна дія опосередкована інституціями, технічними системами, економічними механізмами, політичними рішеннями, науково-технологічними комплексами. Саме тому відповідальність уже не може бути витлумачена виключно як приватна справа сумління. Вона набуває історичного, колективного й цивілізаційного виміру. Водночас, однак, вона не розчиняється в безособових структурах. Навпаки, етика відповідальності вимагає нового типу суб'єктності, який поєднує особисте моральне рішення з усвідомленням спільної відповідальності за світ, що передається далі. У подальших інтерпретаціях саме з цього йонасівського імпульсу розвивається ідея солідарної та спільної відповідальності за майбутнє людства.

Саме в цій точці етика відповідальності виходить за межі суто нормативної теорії і набуває соціально-філософського значення. Евристика страху стає не лише принципом індивідуального морального судження, а й способом осмислення тих процесів, що формують сучасну технологічну цивілізацію. Якщо моральне мислення повинно брати до уваги можливість незворотних наслідків людської діяльності, то особливої уваги потребують ті галузі соціального життя, у яких масштаби людського втручання здатні змінювати природні умови існування, соціальні структури та довготривалі перспективи розвитку суспільства.

Зміна структури людської дії має безпосередні соціальні наслідки, що проявляються у низці характерних процесів сучасного суспільства. Передусім ідеться про ситуацію, коли рішення, що приймаються в межах науково-технологічної діяльності, починають визначати не лише технічний розвиток, а й базові умови соціального життя. Так, розвиток ядерної енергетики, біотехнологій, генетичного редагування, цифрових платформ та систем штучного інтелекту створює ситуації, у яких наслідки людських рішень виходять далеко за межі локальних контекстів і впливають на цілі соціальні системи (Habermas 2010).

Одним із найочевидніших проявів цієї трансформації є поява масштабних технологічних ризиків, пов'язаних із функціонуванням складних технічних систем. У сучасному суспільстві технічна діяльність людини здійснюється через великі енергетичні, виробничі та інформаційні комплекси, наслідки функціонування яких можуть виходити далеко за межі локального простору їх застосування. Ядерна енергетика, глобальні транспортні та інфраструктурні мережі, біотехнологічні лабораторії, системи генетичного редагування або високорозвинені цифрові технології створюють ситуації, у яких результати людських рішень можуть мати довготривалі й масштабні наслідки для природних систем і соціального життя.

Особливість таких технологічних процесів полягає в тому, що вони функціонують як складні системи, де окремі технічні елементи взаємодіють між собою в умовах високого рівня взаємозалежності. У подібних системах навіть незначна помилка, збій або неправильне рішення можуть спричинити ланцюгові наслідки, що виходять за межі первинної ситуації дії. Саме тому техногенні катастрофи – аварії на ядерних об'єктах, масштабні промислові забруднення, екологічні катастрофи або неконтрольоване поширення небезпечних технологій – демонструють, що сучасна технічна діяльність здатна породжувати ефекти, які неможливо локалізувати ні в межах окремого суспільства, ні в межах одного покоління.

У цьому сенсі технологічний ризик набуває нової якості. Ідеться вже не лише про безпеку окремих технічних помилок, а про ситуацію, коли сам масштаб технічного втручання в природні та соціальні процеси створює потенціал незворотних змін. Саме такі ситуації і становлять той тип моральної проблеми, на який спрямована йонасівська еристика страху: передбачення

можливих негативних наслідків повинно передувати беззастережному використанню нових технічних можливостей.

З цього погляду розвиток сучасних технологій вимагає принципово нового підходу до морального оцінювання людської діяльності. Ідеться не про відмову від технічного прогресу, а про необхідність оцінювати його в перспективі довготривалих наслідків для умов людського життя. Саме тому етика відповідальності Г. Йонаса наполягає на пріоритеті збереження можливості майбутнього людського існування над безмежним розширенням технічної потужності.

Іншим важливим проявом цієї ситуації є інституційна опосередкованість дії. У сучасному суспільстві рішення, що мають далекосяжні й потенційно незворотні наслідки, дедалі рідше постають як результат волі окремого індивіда. Натомість вони формуються в межах складних організаційних структур – державних інституцій, транснаціональних корпорацій, міжнародних наукових консорціумів, експертних мереж і глобальних технологічних платформ. Саме ці структури визначають напрями науково-технічного розвитку, масштаби використання природних ресурсів, впровадження нових біотехнологій, цифрових систем управління та інших рішень, здатних впливати на життя великих соціальних груп і майбутніх поколінь.

Особливість цієї ситуації полягає в тому, що інституційне рішення має багаторівневий характер. Воно є результатом взаємодії великої кількості акторів – експертів, управлінців, інженерів, економічних суб'єктів, політичних центрів ухвалення рішень. Унаслідок цього між конкретною дією та її наслідками виникає складна система організаційних і технічних опосередкувань. Саме тому стає дедалі важче встановити, хто саме є безпосереднім носієм моральної відповідальності: той, хто розробив технологію, той, хто її фінансував, той, хто санкціонував її застосування, чи той, хто забезпечив її адміністративне впровадження.

У таких умовах виникає феномен розподіленої відповідальності (Arendt 2009). Відповідальність розсіюється між багатьма учасниками спільної дії, і кожен із них виконує лише часткову функцію в межах великої системи. У результаті, жоден окремий учасник не сприймає себе як повного суб'єкта наслідків, навіть якщо саме сукупність цих часткових дій і породжує масштабний соціальний, технологічний або екологічний ефект. Це створює парадоксальну ситуацію: що складнішими і потужнішими стають організаційні та технічні структури сучасного суспільства, то менш очевидним виявляється персональний носій відповідальності за їхні наслідки.

З позиції етики відповідальності така ситуація свідчить про глибоку трансформацію самого поняття морального суб'єкта. Класична етика виходила з припущення, що суб'єкт дії є відносно цілісним і може безпосередньо співвіднести власний вчинок із його наслідками. Проте в умовах сучасної технологічної цивілізації дія дедалі частіше здійснюється через інституційні механізми, а її результати мають колективний, системний і довготривалий характер.

Саме тому моральна рефлексія вже не може обмежуватися лише сферою індивідуального сумління; вона повинна охоплювати також структури колективного ухвалення рішень, механізми публічного контролю та форми спільної відповідальності за майбутнє.

Саме в цьому контексті сучасне суспільство дедалі частіше описується як «суспільство ризику» (Beck 1992), у якому джерелом небезпеки стають уже не переважно зовнішні стихійні сили, а результати власної науково-технічної та інституційно організованої діяльності людини. Ідеться про принципово нову історичну ситуацію, коли загрози породжуються не стільки природною непередбачуваністю світу, скільки самою логікою технологічного розвитку, індустріального виробництва, глобальної інфраструктурної взаємозалежності та масштабного втручання у природні й соціальні процеси. У таких умовах ризики перестають бути локальними та ізольованими: вони набувають транснаціонального характеру, поширюються на великі часові горизонти, зачіпають різні царини життя одночасно й нерідко проявляються як відкладені наслідки рішень, що в момент їх ухвалення сприймалися як раціональні та прогресивні.

Ризики, що виникають унаслідок науково-технічного розвитку, пов'язані не лише з масштабом можливих наслідків, а й із високим рівнем їх принципової невизначеності. Складність сучасних технічних, економічних та інституційних систем полягає в тому, що вони створюють ефекти, які неможливо повністю передбачити в межах традиційних моделей контролю. Саме тому такі ризики часто виходять за межі безпосереднього сприйняття, не піддаються простому розрахунку та не можуть бути повністю локалізовані ні просторово, ні соціально. Ідеться про ситуацію, у якій саме зростання людської могутності стає джерелом нової вразливості.

У цьому сенсі проблеми сучасного суспільства постають не як випадкові кризи окремих сфер, а як прояви глибокої суперечності між зростанням технічної сили людства та недостатністю моральних і інституційних механізмів контролю над її наслідками. Екологічні катастрофи, технологічні збої, біополітичні втручання, інституційна безвідповідальність і розмитість суб'єкта ухвалення рішень виявляють не просто окремі дисфункції сучасного світу, а структурну невідповідність між можливістю діяти та здатністю відповідати за віддалені результати цієї дії. Саме ця невідповідність і становить одну з ключових антропологічних характеристик сучасного суспільства.

Обговорення

Проведене дослідження показало, що етика відповідальності Г. Йонаса дає змогу по-новому осмислити антропологічний вимір проблем сучасного суспільства, однак її інтерпретація в сучасній філософії не є однозначною. З одного боку, йонасівська концепція переконливо фіксує нову ситуацію людської дії в умовах технологічної цивілізації, коли наслідки вчинку виходять за межі безпосереднього досвіду та охоплюють природу, соціальні системи і майбутні покоління.

Саме в цьому полягає її безсумнівна теоретична сила: відповідальність постає не як приватна чеснота, а як фундаментальний принцип ставлення людини до буття, зумовлений новим масштабом її могутності. З іншого боку, у подальших дослідженнях слушно порушується питання про межі такого підходу, передусім щодо того, чи достатньо онтологічного обґрунтування відповідальності для визначення позитивного змісту моральної норми. У цьому контексті показовою є дискусія між етикою відповідальності Г. Йонаса та дискурс-етикою К.-О. Апеля і Д. Бюлера (Апель 2009; Apel 2000; Бюлер 2014). Якщо Г. Йонас виводить відповідальність із вразливості буття та необхідності збереження умов людського існування, то представники дискурсивного підходу наголошують на інтерсуб'єктивному обґрунтуванні норм і на потребі комунікативної легітимзації моральних рішень. Саме тому в сучасному дискурсі етика Г. Йонаса розглядається не лише як самодостатня концепція, а і як вихідний імпульс для осмислення колективної, солідарної й процедурно обґрунтованої відповідальності. Водночас критичні зауваги щодо йонасівської «евристики страху» та правила *in dubio pro malo* засвідчують, що ця концепція особливо сильна в окресленні меж і небезпек, але менш визначена там, де йдеться про позитивне формулювання спільного блага.

Не менш важливою для інтерпретації отриманих результатів є й веберівська лінія осмислення етики відповідальності (Weber 2014). Як показано в сучасних дослідженнях, відповідальність не може бути зведена ані до формального розрахунку наслідків, ані до чистої процедурності; вона передбачає також ціннісну ангажованість суб'єкта, його здатність співвідносити власну дію із ширшим горизонтом смислу та наслідків.

З огляду на це, антропологічний зміст етики відповідальності найповніше розкривається в перетині кількох підходів: йонасівського – з його наголосом на збереженні майбутнього, дискурсивного – з його вимогою комунікативного обґрунтування норм, а також соціально-етичного, у межах якого відповідальність постає як поєднання свободи, обов'язку та передбачення наслідків.

Висновки

Проведене дослідження показало, що етика відповідальності Г. Йонаса є не лише нормативною реакцією на ризики технологічної цивілізації, а й способом антропологічного переосмислення людини в умовах радикальної зміни масштабу та характеру її дії. Встановлено, що внаслідок розвитку науки і техніки людська діяльність набуває опосередкованого, довготривалого й глобального характеру, а її наслідки виходять за межі безпосередньої ситуації вчинку та поширюються на природні системи, соціальні інституції і життя майбутніх поколінь. За таких умов класичні моральні моделі виявляються недостатніми для осмислення нових форм відповідальності.

З'ясовано, що антропологічний зміст етики відповідальності розкривається через нове розуміння людини як морального суб'єкта, чия потужність уже

не співмірна традиційним межам морального самоконтролю. У цій перспективі відповідальність постає не як другорядна чеснота, а як фундаментальна характеристика людської дії в технологічну добу. Саме тому новий категоричний імператив, принцип збереження умов людського існування та евристика страху набувають значення не лише для етичної теорії, а й для філософського осмислення сучасної цивілізації.

Обґрунтовано, що проблеми сучасного суспільства доцільно розглядати не як ізольовані кризи окремих сфер, а як прояви суперечності між зростанням технічної сили людства та недостатністю моральних і інституційних механізмів контролю над її наслідками. Технологічні ризики, інституційна опосередкованість дії, розподілена відповідальність і формування суспільства ризику виявляють зміну самого способу людської присутності у світі.

Список літератури

1. Апел К.-О. Дискурс і відповідальність: проблема переходу до постконвенційної моралі. Київ : Дух і Літера, 2009. 430 с.
2. Бойченко М. І. Етика відповідальності та етика переконання: проблема співвідношення. *Філософська думка*. 2013. № 3. С. 45–56.
3. Бюлер Д. Відповідальність за майбутнє з глобальної перспективи. Актуальність філософії Ганса Йонаса та етики дискурсу. Київ : Стилюс, 2014. 157 с.
4. Ермоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Київ : Лібра, 2010. 408 с.
5. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Київ : Лібра, 2001. 400 с.
6. Apel K.-O. Globalization and the Need for Universal Ethics. *European Journal of Social Theory*. 2000. Vol. 3, No. 2. P. 137–155. DOI: <https://doi.org/10.1177/13684310022224732>.
7. Arendt H. *Responsibility and Judgment*. New York : Knopf Doubleday Publishing Group, 2009. 336 p.
8. Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London : Sage, 1992.

Дата першого надходження: 02.02.2026.

Дата прийняття до друку: 25.02.2026.

Дата публікації: 21.04.2026.

Ivan Skyba

THE ANTHROPOLOGICAL DIMENSION OF CONTEMPORARY SOCIETAL PROBLEMS IN THE CONTEXT OF THE ETHICS OF RESPONSIBILITY

Introduction. Modern technological civilization has radically changed the scale, temporal horizon, and consequences of human action. As a result, the problem of responsibility has moved beyond the limits of individual moral evaluation and has become a central issue of philosophical anthropology and social ethics. **The aim and tasks.** The aim of the article is to analyze the transformation of the understanding of the human being as a moral subject under the conditions of technological civilization through the anthropological foundations of Hans Jonas's ethics of responsibility. The tasks are to clarify the philosophical meaning of responsibility, to reveal the significance of the new categorical imperative, the principle of preserving the conditions of human existence, and the heuristic of fear, and to determine their explanatory potential for understanding the contradictions of modern society. **Research methods.** The study is based on the hermeneutic method, philosophical-anthropological analysis, comparative interpretation, and a systemic approach. **Research results.** It is shown that responsibility becomes oriented toward the future and toward preserving the very possibility of human life. The paper substantiates that technological risks, the institutional mediation of action, distributed responsibility, and the formation of a risk society should be interpreted as manifestations of a structural contradiction between increasing technical power and the insufficiency of moral and institutional mechanisms for controlling its consequences. **Discussion.** The results obtained confirm the productive potential of Jonas's concept for interpreting the anthropological foundations of modern social problems. **Conclusions.** It is concluded that the ethics of responsibility should be understood as a way of anthropological rethinking of the human being in the technological age. The article establishes that the problems of modern society are not isolated crises but expressions of a deeper mismatch between the scale of human action and the ability to foresee and control its long-term consequences. This makes responsibility a fundamental principle for philosophical reflection on contemporary civilization rather than merely a secondary moral virtue.

Keywords: ethics of responsibility; technological civilization; anthropological dimension; heuristic of fear; risk society.

9. Habermas J. *The Future of Human Nature*. Cambridge : Polity Press, 2010. 127 p.

10. Jonas H. Technology and Responsibility: Reflections on the New Tasks of Ethics. *Social Research*. 1973. Vol. 40, No. 1. P. 31–54. URL: <https://www.jstor.org/stable/40970278>.

11. Weber M. Politics as a Vocation. *From Max Weber: Essays in Sociology* / ed. by H. H. Gerth, C. Wright Mills. New York : Oxford University Press, 2014. P. 77–128.

References

1. Apel, Karl-Otto. 2009. *Dyskurs i vidpovidalnist: problema perekhodu do postkonventsiinoi morali* [Discourse and Responsibility: The Problem of Transition to Postconventional Morality]. Kyiv: Dukh i Litera.
2. Boichenko, Mykhailo. 2013. "Etyka vidpovidalnosti ta etyka perekonannia: problema spivvidnoshennia" [The Ethics of Responsibility and the Ethics of Conviction: The Problem of Correlation]. *Filosofska dumka* 3: 45–56.
3. Böhler, Dieter. 2014. *Vidpovidalnist za maibutnie z hlobalnoi perspektyvy. Aktualnist filosofii Hansa Yonasa ta etyky dyskursu* [Responsibility for the Future from a Global Perspective. The Relevance of Hans Jonas's Philosophy and Discourse Ethics]. Kyiv: Stylos.
4. Yermolenko, Anatolii. 2010. *Sotsialna etyka ta ekolohiia* [Social Ethics and Ecology]. Kyiv: Libra.
5. Jonas, Hans. 2001. *Pryntsyv vidpovidalnosti. U poshukakh etyky dlia tekhnolohichnoi tsyvilizatsii* [The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Civilization]. Kyiv: Libra. <https://www.jstor.org/stable/40970278>.
6. Apel, Karl-Otto. 2000. "Globalization and the Need for Universal Ethics." *European Journal of Social Theory* 3 (2): 137–55. <https://doi.org/10.1177/13684310022224732>.
7. Arendt, Hannah. 2009. *Responsibility and Judgment*. New York: Schocken Books.
8. Beck, Ulrich. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
9. Habermas, Jürgen. 2010. *The Future of Human Nature*. Cambridge: Polity Press.
10. Jonas, Hans. 1973. "Technology and Responsibility: Reflections on the New Tasks of Ethics." *Social Research* 40 (1): 31–54.
11. Weber, Max. 2014. "Politics as a Vocation." In *From Max Weber: Essays in Sociology*, edited by H. H. Gerth and C. Wright Mills, 77–128. New York: Oxford University Press.